

МЕША СЕЛИМОВИЋ

ДЕРВИШ И СМРТ

Роман о догми, побуни, власти и
човековој потреби за љубављу

*Почињем ову своју причу... да остане
запис мој о мени.*

Меша Селимовић: писац човекове унутрашње драме

- Меша Селимовић (1910–1982) један је од најзначајнијих српских и југословенских романописаца XX века.
- Његова проза испитује кривицу, страх, усамљеност, слободу и сукоб појединца са влашћу.
- За роман Дервиш и смрт добио је **НИН-ову награду 1966. године.**
- Аутобиографско искуство претвара у универзалну причу о човеку.

Лична трагедија као повод за роман

Који догађај из пишчевог живота стоји у позадини романа?

Селимовићев брат Шефкија стрељан је 1944. после неправедне и апсурдне осуде (позајмио је кревет, орман и столицу из магацина да би дочекао своју жену која се враћала из концентрационог логора).

Писац је после дуге временске и психолошке дистанце лично искуство преобразио у причу о Харуновој смрти и Ахмедовој борби са системом.

Роман, ипак, није документ о једном случају, већ универзална анализа неправде и власти.

Шта је писац желео да испита?

?

Зашто се Дервиш и смрт не може свести само на роман о освети?

У средишту је човек који је догму поставио изнад живота. Када неправда погоди његовог брата, Нурудин губи ослонац, покушава да га замени мржњом и влашћу, а на крају схвата да је промашио љубав, пријатељство и сопствени живот.

Епоха, род и врста

Роман се одређује по више укрштених жанровских особина.

- Епоха: српска књижевност друге половине XX века; модерни роман.
- Род: епика.
- Врста: психолошки, филозофски, исповедни и историјски роман.
- Објављен: 1966. године.

Посвета открива скривену меру романа

?

Зашто је важна посвета супрузи Дарки?

Посвета у први план ставља љубав, захвалност и трагање за срећом. Она је противтежа Нурудиновој затворености: док јунак бира догму, мржњу и власт, пишчев лични глас на почетку књиге истиче племенитост и љубав као праву вредност.

Кад бих умио да напишем најљепшу књигу на свијету, посветио бих је својој жени Дарки.

Овако ћу засвагда остати дужник њеној племенитости и љубави. И све што могу, то је да са захвалношћу поменем њено име на почетку ове приче, која, као и све друге, говори о тражењу среће.

ПИСАЦ

Ко је приповедач?

?

Како начин приповедања обликује наше разумевање Ахмеда Нурудина?

Нурудин истовремено приповеда, суди и сведочи о себи.

Роман је испричан у првом лицу са тачке гледишта јунака који се исповеда. Доминирају унутрашњи монолог, доживљени говор, дијалози (драмски)

Прво лице приближава његову унутрашњу драму, али га не чини непогрешивим: он накнадно тумачи сопствене поступке, колеба се и покушава да разуме „чудо“ у које се претворио.

Рукопис као суђење самоме себи

Зашто Нурудин пише пред смрт?

Запис му омогућава да среди хаос сећања и сведе рачун са собом. Његова исповест је унутрашњи суд на коме је он „и судија и сведок и тужени“. Хасанов завршни запис потврђује да рукопис надживљава свога писца.

„Дервиш и смрт“ је рукопис Ахмеда Нурудина (пред смрт) који проналази Хасан и даје на крају текста напомену о томе („Нисам знао да је био толико несрећан. Мир његовој намученој души!“)

Прстенаста композиција

?

Како почетак и крај романа образују прстен?

Роман почиње и завршава се формулом о времену и о томе да је човек увек „на губитку“. Повратак истих речи затвара круг Нурудинове судбине: на почетку он тек започиње самоиспитивање, а на крају је суочен са смрћу и поразом свих лажних ослонаца.

*Позивам за свједока вријеме, почетак и
свршетак свега – да је сваки човјек увијек
на губитку.*

Куран – почетак сваког поглавља

? **Какву улогу имају модификовани стихови из Курана?**

Они дају поглављима свечан и мисаон оквир, али роман не преузима свети текст као једноставан образац. Нурудинов живот непрестано показује раскорак између догме и стварности; зато мото отвара питања уместо да их затвара.

Време, простор и универзалност

- Радња је смештена у босанску касабу у османском добу, XVIII век.
- Текија, касаба и тврђава нису само места него простори свести, страха и власти (Сарајево).
- Историјска дистанца омогућава да се говори о сваком систему који појединца подређује догми.
- Време у роману је померено: турско време уместо народноослободилачког рата; уместо партизана имамо дервише и шејха; уместо политичко-идеолошке теме проблем је померен на верско-идеолошки терен.

Ко је Ахмед Нурудин?

?

Какав је Нурудин на почетку романа?

Он је четрдесетогодишњи шејх мевлевијске текије. Дисциплинован, образован и навикнут на ред, верује да свет почива на праведном поретку. Текија и догма штите га од непредвидљивости живота, али и од блискости, љубави и деловања.

Дервишка и догматска фаза

Текија као сигурност — и као унутрашња тврђава

?

Шта се дешава када Нурудин изађе из заштићеног света текије?

Сусрет са братовљевим хапшењем и бездушношћу власти руши његово уверење да свет почива на реду и правди. Текија и догма више не могу да га заштите од стварности: „чврста зиданица“ његовог живота показује се као зиданица од песка.

*„Живот је изгледао чврста
зиданица... а изненада потрес,
бесмислен и нескривљен,
порушио је поносну зиданицу
као да је од пијеска.“*

Кадиница: први судар са интересом

?

Шта Нурудин тражи од кадинице, а шта она тражи од њега?

Он се нада да ће преко ње помоћи затвореном Харуну. Она, међутим, жели да Нурудин утиче на Хасана да се одрекне наследства. Разговор показује да иза углађености стоје породични интерес и трговина утицајем.

*Готово да сам јој отворено
рекао: у реду, немамо више
разлога да се кријемо. Даћу ти
Хасана, дај ми мога брата.
Теби до твог није стало, ја бих
за мог учинио и много више.*

Пробуђена љубав и промашени живот

?

Зашто сусрет са кадиницом враћа Нурудина у прошлост?

Њена чулна присутност буди сећање на жену коју је некада волео и напустио. Када се вратио из рата, она је била већ три дана туђа жена и трагови туђих руку су остали на њој. Тај повратак открива цену његовог избора: у име реда и позива одрекао се могућег живота, а сада схвата да потиснуто није нестало.

Ђурђевска ноћ и Исхак

?

Шта схвата током те ноћи? Ко је Исхак и зашто га Нурудин носи у себи?

Током Ђурђевске ноћи, када се младе девојке окупљају и у својој вилинској лепоти купају у реци, он ће се пронаћи као човек који је остао жељан и све га то наводи да се врати у прошлост.

Исхак је бегунац коме Нурудин даје име, али и симбол његове потиснуте побуне. Он представља храброст, одлучност и слободу које дервиш жели, али се не усуђује да их живи. Зато се Исхак јавља у тренуцима највеће кризе.

Три лица власти — исти зид

?

Како Нурудин пролази код муселима, кадије и муфтије?

Муселим му прети, кадија се заклања иза формалног ауторитета, а муфтија остаје равнодушан (игра шах). Световна, судска и духовна власт делују различито, али заједно чувају затворен поредак у коме човек нема право на питање и одбрану.

Правда је као здравље, мислиш о њој кад је нема, и заиста је неодређена, али је можда највише жеља да се удави неправда, а она је врло одређена.

Опомене показују механизам страха

?

Зашто су претње важније од отвореног образложења?

Сејмени и ноћни посетиоци не доказују Нурудинову кривицу — они га уче послушности. Неодређена претња шири страх јер човек не зна границу дозвољеног. Систем тако тражи ћутање и пре него што примени силу.

**Бити без кривице крив:
ПРОЦЕС И ПРОКЛЕТА АВЛИЈА**

Харунова смрт руши „зиданицу“

?

Зашто је Харун ухапшен и убијен? Шта та смрт мења у Нурудину?

Као кадијин писар, Харун је открио да је одлука у једном процесу била написана пре саслушања. Убијен је зато што је видео механизам неправде. Његова смрт руши Ахмедово уверење да поредак почива на правди. Вест о Харуновој смрти му доноси Хасан.

Зар ништа ниси сазнао?

Нисам.

Онда ја морам да ти кажем.

За брата?

Јест, за брата.

Је ли жив?

Није. Убијен пре три дана.

*Нисам осјећао чак ни бол. Као да се нестао,
откинуло у мени и сад га нема, то је све.*

Говор у џамији: први отворени отпор

?

Зашто Нурудин проговара тек када брата више не може спасти?

Тек коначни губитак разбија његов страх и послушност. У проповеди јавно назива Харуна невиним и неправду — злочином. Његов говор јесте морално буђење, али и трагично закашњење; после њега власт одговара насиљем. Одмах након тог говоре прегазиће га коњима, бичевима тући на улици, а затим ће га одвести у тврђаву.

Хасан — човек живота и пријатељства

?

По чему је Хасан Нурудинова супротност?

Хасан је покретан, непосредан, дарежљив и окренут људима. Не верује у круте системе, већ у конкретну помоћ и слободу избора. Иако је и сам рањен и разочаран, уме да воли, да опрости и да ризикује за другог.

Хасан — пријатељ

Слободан човек који делује онда када Нурудин оклева

?

Ко је Хасан и зашто је његов однос са Нурудином толико важан?

КО ЈЕ ХАСАН?

Образован, духовит и слободоуман трговац, син богатог Али-аге. Познаје људе и свет, одбацује круте норме и остаје веран конкретном човеку.

ОДНОС СА НУРУДИНОМ

Његов је једини истински пријатељ, али и супротност: Хасан делује, ризикује и прашта; Нурудин сумња, оклева и тражи ослонац у догми и власти.

ШТА МУ ПОКЛАЊА?

Марамицу са златном птицом

Поклон обнавља слику изгубљене среће и детињства. Он је знак Хасанове пажње, али и подсећање на живот који је Нурудин пропустио.

Хасан Нурудину нуди оно што власт не може:
пријатељство, слободу и људскост.

Мула Јусуф: издаја која тражи објашњење

?

Зашто Мула Јусуф издаје Харуна?

Његов поступак не може се оправдати једним разлогом. У њему се сабирају траума, потиснута огорченост, осећање дуга и зависности, страх и потреба за признањем. Роман не укида одговорност, али показује како зло настаје у рањеном човеку.

Мула Јусуф — ученик, издајник и спасилац

Лик у коме се укрштају захвалност, страх, кривица и потреба за искупљењем

Ко је Мула Јусуф и како се његов однос са Нурудином мења?

КО ЈЕ МУЛА ЈУСУФ?

Ратно сироче које Нурудин спасава и доводи у текију. Постаје његов ученик и врстан калиграф, али између њих остају ћутање и неразрешена блискост.

ОДНОС СА НУРУДИНОМ

Нурудин му је спасилац и духовни отац. Ипак, Јусуф као кадијин доушник одаје Харунову тајну и посредно доприноси његовој смрти; касније покушава да се искупи.

ШТА ПРЕПИСУЈЕ И ДАРУЈЕ?

Куран — две године рада

Мула Јусуф преписује Куран и не прихвата новац. Хасан га узима да га поклони оцу. Иста писарска вештина касније служи спасавању Хасана: Јусуф фалсификује Нурудинов налог.

Мула Јусуф прво издаје из страха, а затим покушава да исправи зло сопственим делом.

Мржња, освета, самоћа и незнађе

Када мржња постане нови — и лажни — ослонац

?

Како се Нурудин мења после Харунове смрти?

Уместо разорене вере, Нурудин прихвата мржњу и освету као нови смисао. Тај ослонац му даје привид снаге, али га постепено уводи у усамљеност и власт: лови кривце, а на крају и сам постаје уловљен у механизам зла.

*„Моје срце је нашло ослонац.
Мрзим га... Она има мене, ја
имам њу. Живот је добио
смисао.“*

Освета и долазак на власт

Како Нурудин постаје кадија?

Долази Осман-ага који гуши буну и затвара Посавце у тврђаву. Нурудин тражи од Мула Јусуфа да касабом пренесе глас да је те Посавце ослободио хаџи Синанудин. Власт ће у то поверовати и ухапсиће хаџи Синанудина, човека од угледа и поштења, чији је син високи чиновник у Цариграду.

У граду се јавља протест, а међу онима који траже његово ослобођење је и Нурудин. Са Хасановим оцем Нурудин шаље писмо у Цариград.

Муселим бежи из града, кадија је убијен, а Хасан са својим људима ослобађа Синанудина и тако Нурудин постаје нови кадија.

Победа је већ у темељу обележена манипулацијом и туђом жртвом.

„Што је већа висина, већа је и пустош“

?

Зашто власт не доноси Нурудину сигурност?

Кадијски положај га не ослобађа страха, већ га везује за механизам коме служи. Сада мора да чува поредак, сумња у људе и остаје све усамљенији. Спољашња моћ увећава унутрашњу празнину.

Нурудин издаје Хасана

Зашто је налог за Хасаново хапшење преломна тачка?

Ухваћено је писмо Дубровчанина, Хасановог пријатеља, у коме се износе оптужбе на рачун турске власти у Босни. Како је Дубровчанин нестао, власти траже да се ухапси Хасан. Нурудин се колеба, али ће на крају Хасан бити затворен у тврђаву по Нурудиновом налогу.

Када прихвати да жртвује пријатеља ради положаја и послушности, Нурудин понавља образац власти која је убила Харуна. Тиме његова побуна губи морални смисао: више није жртва система него његов активни део.

Мула Јусуф спасава Хасана

Како се преокрећу улоге издајника и праведника?

Једне ноћи, са налогом и Нуридиновим потписом, у присуству Мула Јусуфа, Хасан је изведен из тврђаве. Налог је гласио да одмах буде спроведен у Травник, а како су на путу нестали, сви су били уверени да је то учинио Нурудин како би спасао пријатеља и хапсе га.

Мула Јусуф је фалсификовао потпис и тако спасао Хасана.

Онај који је издао Харуна сада ризикује да спасе човека; Нурудин, који је тражио правду, постаје издајник.

Издаја — круг који се понавља

?

Како мотив издаје повезује судбине Харуна, Хасана, Мула Јусуфа и Нурудина?

Мула Јусуф одаје Харуна и тиме посредно доприноси његовој смрти. Касније Нурудин, сада као кадија, пристаје на Хасаново хапшење: издаје пријатеља, али и правду због које се побунио. Мула Јусуф затим фалсификује Нурудинов потпис и спасава Хасана, покушавајући да искупи ранију кривицу. Хасанов опроштај на крају прекида круг издаје и освете.

МУЛА ЈУСУФ
издаје Харуна

НУРУДИН
издаје Хасана и
себе

МУЛА ЈУСУФ
спасава Хасана

ХАСАН
опрашта

Последња ноћ

?

Зашто је важан долазак младића из Нурудиновог села?

Младић, син жене коју је Нурудин некада волео, враћа могућност непроживљеног живота. Његове године допуштају слутњу да би могао бити Ахмедов син, али роман то не потврђује. Важнија од одговора је болна свест о ономе што је могло бити.

- *Срећни сте обојица, каже. Он, отац, што се чуло да си погинуо; ти, што ниси погинуо. Јер, да мајка није чула за твоју смрт, не би се удала за њега. Овако сте сви на броју, и све троје срећни.*
- *Зна доста, али не зна све. Чекала је и кад је чула, чекала би још, богзна колико. Није се удала, удали су је. Неколико дана прије мога доласка.*

Зашто Хасанов запис ипак доноси наду?

?

Шта значи завршна реченица: „Мир његовој намученој души“?

Хасан не осуђује Нурудина иако га је пријатељ издао. Његов опроштај прекида круг мржње и показује могућност људскости изван власти и кривице. Наде нема у Нурудиновој победи, већ у другом човеку који разуме и прашта.

Рукопис и моћ записане речи

Текст може да сведочи о истини — али и да унапред створи кривца

Како текст у роману истовремено чува истину и производи кривицу?

ЛИЧНИ РУКОПИС

Исповест као трагање за истином

Пред смрт Ахмед записује своју исповест да би „свео рачун“ са собом. Рукопис чува пут његовог преображаја и оно што званична историја не би сачувала.

СЛУЖБЕНИ ЗАПИС

Документ као производња кривице

Харун открива да је запис о саслушању и кривици састављен пре него што је човек доведен и саслушан. Документ не бележи истину — он је унапред прописује.

Преписивач, фалсификатор и читалац

Иста вештина писања служи лепоти, спасавању — и коначном разумевању

Како писана реч мења судбине Мула Јусуфа, Хасана и Нурудина?

1. ПРЕПISУЈЕ КУРАН

Текст као лепота

Мула Јусуф две године преписује Куран и поклања га Хасану. Писање је чин стрпљења, захвалности и духовне посвећености.

2. ФАЛСИФИКУЈЕ НАЛОГ

Текст као дело

Истом калиграфском вештином фалсификује Нурудинов потпис и ослобађа Хасана. Реч спасава живот, али Нурудина излаже сумњи.

3. ХАСАН ЧИТА

Текст као опроштај

После Нурудинове смрти Хасан налази рукопис, чита га и дописује речи разумевања. Исповест тако добија свог истинског читаоца.

Мотив златне птице

Слика среће која се појављује управо онда када измиче

?

Шта златна птица представља у Нурудиновом унутрашњем свету?

СРЕЋА • СИГУРНОСТ • ЛЕП ЖИВОТ

Златна птица је симбол среће, сигурности и лепог живота за којим Нурудин жуди. Она није стварно достигнуће, већ кратка визија могућег мира. Што јој се више приближава путем освете и власти, то је она даља: моћ му даје привид ослободила, али не и испуњење.

Гдје си, Исхаче, одметниче, да ли си икада постојао?

Грдна си варка, златна птицо!

Живи ништа не знају. Поучите ме, мртви, како се може умријети без страха, или бар без ужаса. Јер, смрт је бесмисао, као и живот.

Који пут човек бира?

Нурудинов трагични пут показује да догма, освета и власт не могу заменити љубав, пријатељство и одговорност према другом човеку.

Да ли је човек „увек на губитку“ — или губи онда када изабере погрешан ослонац?

